

УДК 271/279–394

**КОПТЬСЬКА ЦЕРКВА
ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ***COPTIC CHURCH AS AN ELEMENT
OF PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY***Барбарук Т. І.,**

магістрант кафедри етнології і археології,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет ім. Василя Стефаника»
(Івано-Франківськ, Україна), e-mail:
tanyabarbaruk2000@gmail.com

Barbaruk T. I.,

Master of the Department of Ethnology
and Archeology, State Pedagogical University
«Precarpathian National University named after
Vasyl Stefanyk» (Ivano-Frankivsk, Ukraine), e-mail:
tanyabarbaruk2000@gmail.com

Здійснено дослідження коптської церкви, як головного фактору збереження національної ідентичності. Проаналізовано становище єгипетських християн від періоду зародження християнства, створення власного напрямку в християнстві, періоду мусульманського панування до XXI ст. Прослідковано діяльність Коптської церкви від її утворення до сьогодення. Засвідчено збереженість національних традицій та самобутності єгипетських християн а також доведено, що коптська церква сприяла формуванню та розвитку національної ідентичності. Доведено, що копти є нащадками давніх єгиптян, які на протязі століть залишились вірними своїй вірі та державі. Мета дослідження полягає у висвітленні головних аспектів формування та розвитку монофізитства, становища церкви на протязі століть. В статті використовувались такі методи: історико-системний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний методи аналізу.

Ключові слова: монофізитство, копти, Коптська церква, єгиптяни.

The study of the Coptic Church as the main factor for the preservation of national identity was carried out. The position of the Egyptian Christians from the period of the birth of Christianity, the creation of their own direction in Christianity, the period of Muslim domination to the twenty-first century is analyzed. The activity of the Coptic Church from its formation to the present was followed. The preservation of national traditions and identity of Egyptian Christians has been confirmed, and it has been proved that the Coptic Church contributed to the formation and development of national identity. Copts are proven to be the descendants of ancient Egyptians, who for centuries remain faithful to their faith and state. The purpose of the study is to highlight the main aspects of the formation and development of monophysitism, the position of the church for centuries. The article used the following methods: historical-system, comparative-historical, structural-functional methods of analysis.

Keywords: monophysitism, Copts, Coptic Church, Egyptians.

Історія християнства в Єгипті нараховує майже дві тисячі років, яка вмістила в себе драматичні події, століття ворожості й нерозуміння між християнськими спільнотами [19, с. 58].

Коптська традиція стверджує, що першим єгиптянином, якого навернув до християнської віри Марк, був згідно з легенди – Анианус. Відповідно до історичних відомостей, за часів правління імператора Нерона, Марк прибув до Африки в 47–48 рр. і проповідував в Олександрії, тодішній столиці Єгипту. Проповідь Святого Марка та проповіді його послідовників у Єгипті були успішними. Через деякий час Марк, відчуваючи початок гонінь і переслідувань християн, призначив Аниануса єпископом невеликої общини [18, с. 320].

Святий Марк в Олександрії поклав початок християнському ченню, з якого згодом вийшли

такі знамениті отці та вчителі Церкви, як Климент Олександрійський, святий Діонісій, святий Григорій Чудотворець та інші. Турбуючись про влаштування церковного богослужіння, святий апостол Марк склав чин Літургії для олександрійських християн [14]. В 69 році (за іншими даними – у 62, 63 або ж – у 68 році) в Олександрії св. Марка закатували римляни [18, с. 320]. Невдовзі Єгипет стає християнським, а Олександрія – важливим центром християнського богослов'я і науки. Єгипетські ченці під керівництвом давніх «отців пустельників» першими заклали основи християнського чернечого життя [17, с. 334].

Коптський період в історії Єгипту – це період з 284 р. до кінця XII ст., коли в країні утвердилося, розвивалося і стало поступово згасати християнство. В 392 році християнство було проголошено офіційною релігією Римської імперії. Через декілька років, у 395 році відбувається офіційний поділ Римської імперії на Західну і Східну. Єгипет став провінцією Візантії й офіційно був підпорядкований Константинополю. У IV ст., коли все населення Єгипту було християнізоване, воно складало приблизно 5 млн. людей [19, с. 58].

Ефеський собор 431 року визнав правовірними 12 анафематизмів, але Євтихій і Діоскор відстоювали, що Ефеський собор визнав монофізитство правовірним. Теологічні спори у Єгипті продовжували наростати. У відповідь на що, правонаступник патріарха Олександрійського Кирила I Великого, Діоскор скликав собор в Ефесі в 449 році. Приводом для нього постало невдоволення офіційного Константинополя вченням архимандрита Євтихія (бл. 378–454). Євтихій, спираючись на праці Афанасія Великого і Кирила I Великого (Кирила Олександрійського), обґрунтував теологічну концепцію монофізитства (у перекладі з грецької – «одна природа») [2, с. 94].

Засідання Халкідонського собору відбувалися в храмі великомучениці Євфимії. На ньому було присутні 630 отців церкви. Собор було відкрито 8 жовтня 451 року і закрито 1 листопада; проведено 17 пленарних засідань. Собор прийняв компромісне рішення: «Христос – Бог, але він і людина, перебуває в двох еставах, незмінно і нероздільно». Халкідонський собор 451 року проголосив вчення Євтихія ересью, внаслідок чого християнство поділилося на халкідонські й нехалкідонські (монофізитські) церкви [6, с. 65].

На Халкідонському соборі (451 р.) Діоскор – патріарх Олександрії – був засуджений, його церква попала під контроль константинопольських намісників і поступово втратила свій вплив. Офіційно боротьба з олександрійською церквою і її ієрархіями відбувалася під лозунгом викорінення монофізитської ересі [19, с. 58]. Внаслідок цього коптська церква відчувала на собі постійний тиск з боку офіційного Константинополя, а коптське населення Єгипту обкладалося обтяжливими податками. Халкідонський собор поділив християн, які жили у Єгипті на православних та монофізитів (коптів) [4, с. 93].

Більшість єгипетських ієрархів і віруючих не прийняла христологічне вчення Халкідонського собору, значною мірою через опір пануванню [17, с. 335]. Протест проти постанов Халкідонського собору спочатку підтримувала одна Олександрія. Положення змінилося тоді, коли олександрійський патріарх остаточно впав і місцеве вище духовенство було замінено константинопольськими ставлениками. Прихильники монофізитства поширили релігійні погляди серед селян країни [19, с. 58].

Сутність монофізитства полягає в твердженні, що Христос, хоча народжений з двох природ але не в двох перебуває, так як в акті втілення невимовним чином з двох стало одне, і людська природа, сприйнята Богом Словом, стала тільки приналежністю Його божества, втратила будь-яку власну дійсність і лише подумки може розрізнятися від божественної [6, с. 65].

Монофізитство найбільш поширилося у східних провінціях Візантії в V–VI ст. і стало релігійною формою протесту народних мас проти гніту Римської імперії й офіційної християнської церкви. До кінця V ст. коли союз церкви з римською державою остаточно сформувався і зміцнів. До цього часу не без підтримки держави була заснована посада патріарха – голови всіх християн і опори імператорської влади [19, с. 58]. З цього часу в Александрії було два патріарха – коптський і грецький. Увібравши в себе деякі дохристиянські догмати і обряди, коптське православ'я розвивалося в умовах візантійського панування як напівлегальна, а часом і гонима владою релігія пригнобленого народу в протиставленні офіційному християнству завойовників [1, с. 22].

Монофізитство в Єгипті стає національною коптською релігією. У 570 р. Коптська церква Єгипту остаточно відокремилась від православ'я, створивши власний патріархат [19, с. 59]. Уже в VI ст. Коптська церква налічувала понад 160 єпархій [20, с. 108]. У 631 р. імператор Іраклій назначив префектом Єгипту і відповідальним за збір податків Аль-Мукаукіса, який мелькітським патріархом Александрії. Роки його правління були відмічені жорстокими утисками коптів [8, с. 78].

У 639 р загін арабських військ вторгся в Єгипет, християни надали значну підтримку загонам Амра ібн аль-Аса в їх боротьбі з дислокованими в Єгипті військами Візантійської імперії [5, с. 43]. Легкість завоювання великою мірою пояснюється тим, що основне населення цієї країни – копти – зазнавало подвійного гніту з боку візантійців: крім податкового гніту воно піддавалося релігійним переслідуванням. Усі важливі адміністративні посади в державі займали православні, зазвичай візантійці. Вони були найбільшими землевласниками, тому копти розглядали прихід арабів як звільнення від візантійського засилля і допомагали їм в ході військових дій, вказуючи дороги, забезпечуючи продовольством [13, с. 89].

Класово-національний і релігійний антагонізм в Єгипті дозволив арабським завойовникам майже безперешкодно відторгнути від Візантії її найбагатшу провінцію. Ненависть до візантійців

(греків) була настільки велика, що копти відкрили ворота обложеної арабами Александрії і впустили їх в місто (640 р.) [19, с. 58]. Наприкінці 640 р. араби остаточно завойовували Єгипет. На перших порах араби не гнобили коптів, тримаючи в розумі слова пророка Мухаммеда, який, за переказами, назвав коптів «благородними іноземцями з прекрасними характеристиками» [9, с. 50]. Копти вважали, що релігія арабів є однією з нововинних течій християнства і тому життя їх може стане більш вільним. На початку такі сподівання почали реалізовуватись. Винищивши православну частину населення Єгипту, арабська влада дозволила коптам займати посади в державному апараті халіфату, вільно відправляти свої релігійні і національні обряди [19, с. 59].

Протягом декількох десятирок років арабське правління в цій країні було легше візантійського. Таким чином, податки збільшені не були, а релігійні переслідування припинилися [12, с. 88]. Однак, вже згодом єгиптяни були обтяжені податками, а переходи в іслам всіляко заохочувалися. Стан коптів до початку VIII ст. був відносно терпимий: вони мали доступ не тільки до всіх посад, а й до двору, мали безліч шкіл. Коптське населення, що зазнавало гоніння стало переходити в іслам, і цим показало внутрішню причину свого запеклого опору візантійської ортодоксії. На перших порах цьому сприяло та обставина, що новонавернені мусульмани звільнялися від подушного податку. І єгиптяни сподівалися утворити свою національну державу шляхом відмови від духовних принципів [9, с. 51].

Утиски почалися з патріаршества Олександра II (704–729), при якому Абу-ель-Азис витіснив коптську мову з офіційного вжитку і наклав данину на ченців. До початку VIII ст. арабська стала офіційною мовою Єгипту [5, с. 46]. По мірі зміцнення положення халіфату почалися гоніння на християн-монофізитів. Християнське населення Єгипту було обкладене важкими податками, посилився національно-релігійний гніт. Християн зобов'язали носити спеціальні пояси і розмальовувати двері своїх будинків зображенням свиней і демонів, їм заборонялося їздити на конях. Монахам випалювали на руках назву свого монастиря, для того щоб ніхто не ухилився від поборів. Монофізітам заборонили дзвонити у дзвінки, носити натільні хрести.

Неодноразові повстання коптів в VIII–IX ст. жорстоко придушувались. У таких умовах почався масовий перехід коптів з християнства монофізитського напрямку в іслам. Та частина коптського народу, яка продовжувала залишатися християнською, намагалася протистояти процесу асиміляції збереженням рідної мови, писемності, звичаїв і вірувань. Церква була головною опорою в цій боротьбі [19, с. 59].

Фатимідський період (909–1171) мусульманського Єгипту став для християн епохою процвітання. В кінці XII в. коптський арабомовний письменник Абу-ль-Макарим, у своїй «Історії церков і монастирів Єгипту в останні дні

Фатімідського халіфату» згадує до 200 коптських монастирів, що діють під управлінням коптів. Фатіміди брали участь в християнських святах, призначали коптів на урядові посади, дозволили перенести резиденцію коптського патріарха в Каїр [11, с. 163]. Певними привілеями користувалися також представники вищого духовенства. Коптський патріарх Сфрем (977–986), користуючись прихильністю двору, зумів побудувати монастир святого Меркурія [12, с. 88].

Особливою епохою для релігійних меншин була епоха халіфа Аль Хакіма (996–1021 рр.). Перше десятиліття правління характеризується терпимою політикою по відношенню до християн, наданням їм свободи віросповідання, але незабаром на них обрушилися жорстокі репресії, пік яких припав на 1008–1015 рр. Було відновлено припис про суворе дотримання так званих правил Умара про одяг і поведінку не мусульман. Були заборонені церковні свята, дзвін. Покаранням за порушення було розп'яття [6, с. 66].

У 1011 р. аль-Хакім наказав зруйнувати всі християнські церкви Єгипту і конфіскувати їхнє майно, що, природно, реалізувати не вдалося, хоча були пограбовані тисячі храмів. У багатьох церквах були побудовані невеликі мечеті, з яких доносився заклик на молитву [5, с. 46]. Найстаріший Синайський монастир св. Катерини уникнув розгрому тільки тому, що сам добровільно віддав свої багатства владі [4, с. 56]. Початок нового етапу у взаєминах християн і мусульман в Єгипті було пов'язано з таємничим зникненням халіфа аль-Хакіма. Переслідування християн в цей період в цілому припинилося. Були скасовані всі колишні приписи по одязі та побуті [2, с. 44].

У XII ст. більше 60% населення Єгипту ще було християнським. За правління Салах ад-Діна представника нової династії Айюбідів (1171–1250), становище коптів змінилося. Айюбіди не мали симпатії до коптів, але і не сильно переслідували їх. Саладін підтвердив традиційні релігійні права коптів. Інша небезпека, яка загрожувала коптам, – це підпорядкування католицької влади Римському папі. Тому збереження мусульманської влади було головною гарантією захисту самостійності християнських церков від домагань Риму [15, с. 84].

Періодом короткочасного сплеску ненависті до християн в Єгипті можна вважати перші роки після захоплення хрестоносцями Єрусалиму (1099). Побоюючись можливих зв'язків коптів з хрестоносцями династія мамлюків (1250–1517 рр.) здійснювала сильний тиск на церкву, в результаті християнство в Єгипті остаточно занепадає [11, с. 164]. 8 травня 1321 р. під час п'ятничної молитви відбувалися погроми християнських церков. Всього під час п'ятничної молитви 8 травня 1321 р. за короткий час в Єгипті було зруйновано 60 церков і 25 монастирів через це 14 монахів влаштували теракти в Каїрі [23, с. 99].

До XIV ст. іслам зайняв панівне становище серед єгиптян, і копти, єгипетські християни, перестали бути більшістю. Арабська мова, що стала державною, поступово витіснила коптську мову.

У 1517 султан Селім I Грозний, підпорядкувавши Сирію, Палестину і Єгипет, підтвердив всі права та привілеї православних і монофізитських церков [16, с. 158]. У результаті ослаблення Османської імперії число місць, де католики–місіонери здійснювали богослужіння значноросло. Згодом відбувся поділ церков, заглибившись у XVIII ст. розділи духовне життя монофізитів і уніатів, тим самим послабив коптів.

Коптська католицька церква виникла в XVII–XVIII ст. серед коптів під впливом католицьких місіонерів (францисканців та капуцинів). Копти католики зберегли свій стародавній обряд та коптську богослужбову мову [20, с. 108].

Висадка в 1798 р. 37 тис. Солдатів Наполеона Бонапарта в Олександрії тільки погіршила становище коптської церкви, французька адміністрація заборонила християнам під час священного місяця Рамадану «публічно їсти і пити, курити тютюн або робити що–небудь подібне на очах у мусульман». Соціальне відродження коптської громади почалося з перетворювальної політики Мухаммеда Алі (1805–1849). Розростання бюрократичного апарату дозволило збільшити число службовців – коптів в держустановах [18, с. 340]. Папа Лев XII (1823–1829) за підтримки Мухаммеда Алі (1805–1849) створив коптську католицьку патріархію.

До середини XIX ст. великому реформатору папі Кирилу IV (1854–1860 рр.) вдалося оживити релігійну діяльність. Папа Кирил заснував коптський коледж та створив першу топографію, яка друкувала церковні книги, сприяв будівництву нових храмів, відкрив духовну семінарію та недільні школи. При ньому кількість єпископатів збільшилося з 10 до 20, не враховуючи двох закордонних. Завдяки цьому збільшився рівень освіченості коптської громади [15, с. 71].

Під час англійської колонізації Єгипту, яка тривала до 50–х років XX ст., копти, так само як і мусульмани, мали рівні права перед колоніальною владою. В 1919 р. у повстанні проти англійців коптські священики закликали свою паству боротися за свободу разом з мусульманами. Так було покладено початок формування національної єдності єгиптян [12, с. 90]. Формально Єгипет став незалежною державою в 1922 р. З прийняттям конституції в 1923 р. копти не отримали того, за що боролися: в конституції країни їх статус не був оформлений законодавчо [9, с. 51]. До революції 1952 р. у керівництво країною знаходилось в руках короля Фарука. Ідеологічною основою його зовнішньої і внутрішньої політики був війовничий панславізм і панарабізм. Немусульманське і неарабське населення Єгипту виключалось з багатьох сфер суспільно–політичної діяльності [19, с. 59].

З поваленням монархії в Єгипті в середині XX ст. і з приходом до влади Г. Насера настає короткочасний розквіт церковного життя коптів. Був відкритий Інститут коптських досліджень у 1954 р., недільні школи, семінарії [15, с. 85]. У 60–ті рр., будучи економічно сильним класом,

копти отримували платну освіту в Каїрському університеті, чого не могла собі дозволити більшість мусульман. На той момент з 45% грамотного населення Єгипту копти становили 20% [14, с. 80].

Представники коптського монофізитства підписали «Мусульmano-християнську конвенцію» в Лівані (1954 р.), де присутніми було більше 80 релігійних діячів, як християнських так і мусульманських, з 30 країн. Були прийняті спільні зобов'язання «сприяти взаєморозумінню і братству між прихильниками ісламу і християнства» [19, с. 59].

В середині ХХ ст. тиск щодо дедалі глибшої ісламізації країни почав виходити від войовничих мусульман – організації «Брати-мусульмани». З тих часів в результаті переслідувань Єгипет покинуло 15–20% коптів. В цей період відбувалося створення коптських громад в США, Канаді, Австралії і Європі. В теперішній час коптів за кордоном нараховується близько 12 млн. [7, с. 75]. Декретом від 10 травня 1969 р. за коптським патріархом зберіглось скромне звання «папи Александрії і патріарха тих місць, де появился святий Марк» [19, с. 59].

У 1972 році відбулися серйозні сутички між мусульманами й коптами. Мусульманські фундаменталісти спалювали християнські квартали й церкви в Каїрі та інших містах країни. Протягом 10 років правління Садата, згідно статистиці ЮНЕСКО, в Єгипті відбулося 65 релігійних інцидентів, які призвели до численних жертв, і в основному серед християн [3, с. 33]. Виступ «Братів-мусульман» і військовий переворот в 1981 р. призвели до подальшої ізоляції коптів в Єгипті [11, с. 164].

З 1988 по 1998 р. офіційною єгипетською владою було дозволено будівництво 57 коптських церков, 72 протестантських і 11 католицьких, включаючи будівництво храмів в нових містах. У ці роки дозвіл на перебудову отримали 29 церков. У 1980–ті рр. перебудова храмів в середньому збільшилася на 5% і в 1990–і рр. – на 20% [13, с. 91]. Православне Різдво, що відзначається 7 січня, починаючи з 2003 р. оголошено владою Єгипту офіційним святом і вихідним днем. Урядові телебачення і радіо стали давати (з 2003 р.) ефірний час для трансляції християнських свят Великодня і Різдва. Державний «Нільський канал культури» має можливість через супутник передавати щотижня служби коптської церкви та інші християнські програми [21, с. 48].

У сучасному Єгипті є немало коптських шкіл, відроджується чернецтво. Коптська літургія відправляється коптською та арабською мовами і має чимало особливостей монастирського богослужіння [17, с. 335]. У наш час Коптська Православна Церква є найбільшою християнською демоніцією в країні (14,60% населення країни), її парафії на території країни об'єднані в 19 архієпископій. Резиденція патріарха – в Каїрі. Другою за чисельність християнською церквою є Александрійська Православна. Парафії

якої об'єднані в чотири єпархії з центрами в Александрії, Порт-Саїді, Танті, Каїрі. Крім того є Коптська Католицька Церква, яка має 5 єпархій об'єднаних в апостоличний Александрійський вікаріат. На сьогоднішній день християни, більшість яких належать до коптської церкви, складають приблизно 15–20% населення – це 15 з 77 млн. всього населення країни [22, с. 262–263].

Отже, Коптська церква стала головною рушійною силою, завдяки якій було збережено національну ідентичність єгипетських християн. Копти є нащадками давніх єгиптян, ще до арабської навали у VII ст. вони склали основне населення Єгипту. Значна частина коптів, сприйнявши іслам, асимілювалася з арабами, але частина коптів залишилася вірною своїй історичній традиції і всіляко зберігала свою ідентичність. Головною об'єднуючою силою коптів була і є релігія, а саме монофізитське сповідання віри. Незважаючи на століття переслідування християнства в Єгипті, коптам вдалося зберегти свою мову, культуру та релігію.

Список використаних джерел

1. Беляков, В., 1999. 'Копты – «недоарабизированные» египтяне', *Азия и Африка сегодня*, №6, с.21–24.
2. Денисов, ЕЮ., 1994. 'Монофизитство. Ересь или схизма?', *Восток*, №5, с.101.
3. Зинькина, ЮВ., 2011. 'Копты в современной истории Египта', *Азия и Африка сегодня*, №2 (643), с.29–35.
4. Козловський, ІА., 2009. 'Коптська православна церква Олександрії. Бібліотека «Релігії світу», Т.3, Донецьк: *Норд-Прес, ДОГО «Центр Діскавери»*, 107 с.
5. Красулин, С., 2015. 'Положение христиан в Египте эпохи Фатимидов (X–XII вв.)', *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история*.
6. Кривец, АЕ., 2013. 'Исторические реалии и перспективы взаимоотношения церкви и государства в Египте', *Вестник Томского государственного университета. История* 2013, №9, 2012, с.64–70.
7. Кривец, ЕА., 2014. 'Копты в социополитических системах Египта и Судана', *Вестник Томского государственного университета. История*, №1 (27), с.76–80.
8. Кривец, ЕА., 2003. 'Копты: кто они?', *Азия и Африка сегодня*, №10, с.49–51.
9. Кривец, ЕА., 2014. 'Основополагающие образования египетской нации', *Вестн. Том. Гос. Ун-та. История*, №3 (29), с.83–86.
10. Кривец, ЕА., 2011. 'Социальная роль восточных христианских диаспор на Западе', *Ярославский педагогический вестник*, №4, Т.1, с.155–159.
11. Кривец, ЕА., 2012. 'Социально-политическая роль церкви в Египте', *Вестник Томского государственного университета. История*, Вып.1 (17), с.161–166.
12. Кривец, ЕА., 2010. 'Социально-политические и религиозные последствия завоеваний Египта в Средние века', *Ученые записки Орловского государственного университета*, №3, с.86–91.
13. Кривец, ЕА., 2010. 'Коптская община Египта и политика дискриминации', *Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки*, Вып.3, с.86–92.
14. Кривец, ЕА., 2011. 'Некоторые проблемы современной коптской церкви', *Вестник Томского государственного университета. История*, №4 (16), с.79–84.
15. Кривец, ЕА., 2012. 'Проблемы образования в коптской общине в XIX–XX вв.', *Ярославский педагогический вестник*, №2, Т.1, с.70–73.

16. Лебедев, АП., 2004. 'Из истории Вселенских соборов IV и V веков: Polemika A. P. Lebedeva s prot. A. M. Ivancovym–Platonovym', СПб., с.170.

17. Лубський, ВІ., 2008. 'Релігієзнавство: Підручник', К.: Академвидав, 432 с.

18. Лубський, ВІ., 1997. 'Релігієзнавство: Підручник', К.: Вільбор, 480 с.

19. Назарова, Н., 1999. 'Коптская церковь', *Азия и Африка сегодня*, №6, с.58–60.

20. Онищук, П., Онищук, СВ., 2014. 'Східні церкви: державно–конфесійні відносини: навч. посіб.', Дрогобич: Коло, 476 с.

21. Осодло, ВІ., Будагянц, МН., 2014. 'Виклики «арабської весни»: соціально–психологічний та соціально–політичний аналіз', *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, Вип.1, с.48–57.

22. Павлов, СВ., Мезенцев, КВ., Любичева, ОО., 1998. 'Географія релігій: Навчальний посібник', К.: «Артеку», 504 с.

23. Панченко, КА., 2011. 'Поджог Каира 1321 г. и проблема христианского терроризма в Мамлюкском государстве', *Вестник ПСТГУ. Сер. III: Филология*, М., Вып.4 (26), с.96–124.

References

1. Beljakov, V., 1999. 'Kopty – «nedoarabizirovannye» egiptjane (Copts – Egyptian «under-amended»)', *Azija i Afrika segodnja*, №6, s.21–24.

2. Denisov, EJu., 1994. 'Monofizitstvo. Eres' ili shizma? (Monophysitism Heresy or schism?)', *Vostok*, №5, s.101.

3. Zin'kina, JuV., 2011. 'Kopty v sovremennoj istorii Egipta (Copts in modern Egyptian history)', *Azija i Afrika segodnja*, №2 (643), s.29–35.

4. Kozlovs'kyj, IA., 2009. 'Kopty'ka pravoslavna cerkva O Aleksandrii'. Biblioteka «Religii' s vitu» (Coptic Orthodox Church of Alexandria. The Library of Religions of the World)', T.3, Donec'k: Nord–Pres, DOGO «Centr Diskaveri», 107 s.

5. Krasulin, S., 2015. 'Polozhenie hristian v Egipte jepohi Fatimidov (X–XII vv.) (The position of the Christians in Egypt of the Fatimid era (10th–12th centuries))', *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Vseobshhaja istorija*.

6. Krivec, AE., 2013. 'Istoricheskie realii i perspektivy vzaimootnoshenija cerkvi i gosudarstva v Egipte (Historical realities and prospects of the relationship of the church and the state in Egypt)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija* 2013, №9, 2012, s.64–70.

7. Krivec, EA., 2014. 'Kopty v sociopoliticheskikh sistemah Egipta i Sudana (Copts in the sociopolitical systems of Egypt and Sudan)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, №1 (27), s.76–80.

8. Krivec, EA., 2003. 'Kopty: kto oni? (Copts: who are they?)', *Azija i Afrika segodnja*, №10, s.49–51.

9. Krivec, EA., 2014. 'Osnovopolagajushhie obrazovaniya egiptskoj nacii (The foundations of the Egyptian nation)', *Vestn. Tom. Gos. Un–ta. Istorija*, №3 (29), s.83–86.

10. Krivec, EA., 2011. 'Social'naja rol' vostochnyh hristianskih diaspor na Zapade (The social role of the Eastern Christian diasporas in the West)', *Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik*, №4, T.1, s.155–159.

11. Krivec, EA., 2012. 'Social'no–politicheskaja rol' cerkvi v Egipte (Socio–political role of the church in Egypt)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, Vip.1 (17), s.161–166.

12. Krivec, EA., 2010. 'Social'no–politicheskije i religioznye posledstvija zavoevanij Egipta v Srednie veka (Socio–political and religious consequences of the conquests of Egypt in the Middle Ages)', *Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta*, №3, s.86–91.

13. Krivec, EA., 2010. 'Koptskaja obshhina Egipta i politika diskriminacii (Egyptian Coptic Community and Discrimination Policy)', *Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Gumanitarnye i social'nye nauki*, Vip.3, s.86–92.

14. Krivec, EA., 2011. 'Nekotorye problemy sovremennoj koptskoj cerkvi (Some problems of the modern Coptic church)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, №4 (16), s.79–84.

15. Krivec, EA., 2012. 'Problemy obrazovaniya v koptskoj obshhine v XIX–XX vv. (Problems of education in the Coptic community in the nineteenth and twentieth centuries)', *Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik*, №2, T.1, s.70–73.

16. Lebedev, AP., 2004. 'Из истории Вселенских соборов IV и V веков: Polemika A. P. Lebedeva s prot. A. M. Ivancovym–Platonovym (From the history of the Ecumenical Councils of the 4th and 5th centuries: The controversy of A. P. Lebedev with Fr. A. M. Ivantsov–Platonov)', СПб., s.170.

17. Lubs'kyj, VI., 2008. 'Religijeznavstvo: Pidruchnyk (Religious Studies: Textbook)', К.: *Akademvydav*, 432 s.

18. Lubs'kyj, VI., 1997. 'Religijeznavstvo: Pidruchnyk (Religious Studies: Textbook)', К.: *Vilbor*, 480 s.

19. Nazarova, N., 1999. 'Koptskaja cerkov' (Coptic Church)', *Azija i Afrika segodnja*, №6, s.58–60.

20. Onyshhuk, II., Onyshhuk, SV., 2014. 'Shidni cerkvy: derzhavno–konfesijni vidnosyny: navch. posib. (Oriental churches: state–confessional relations: teach. manual)', Drogobych: *Kolo*, 476 s.

21. Os'odlo, VI., Budag'janc, MN., 2014. 'Vykylyky «arabs'koi' vesny»: social'no–psyhologichnyj ta social'no–politychnyj analiz (Challenges of the «Arab Spring»: socio–psychological and socio–political analysis)', *Naukovyj visnyk L'viv's'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav. Serija psykologichna*, Vyp.1, s.48–57.

22. Pavlov, SV., Mezencev, KV., Ljubiceva, OO., 1998. 'Geografija religij: Navchal'nyj posibnyk (Geography of Religions: Textbook)', К.: «Artek», 504 s.

23. Panchenko, KA., 2011. 'Podzhog Kaira 1321 g. i problema hristianskogo terrorizma v Mamljukskom gosudarstve (Arson Cairo 1321 and the problem of Christian terrorism in the Mamluk state)', *Vestnik PSTGU. Ser. III: Filologija*, М., Vyp.4 (26), s.96–124.

* * *